

УДК 618.33

ІННА ШЕВЕЛЬ,

кандидат соціологічних наук, завідувачка кафебри соціології факультету журналістики та міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв

Сучасний соціальний конфлікт: мікроструктурний підхід Р.Колінза

Анотація

На думку Р.Колінза, нерівність обмінних ресурсів неминуче породжує конфліктний потенціал такої взаємодії. Рухаючись від мікроаналізу обмінних стосунків, він виходить на макрорівень соціальних процесів навколо проблем стратифікації, функціонування організацій, держави, геополітики. Методологічні засади підходу Р.Колінза до соціальних конфліктів розкриваються в його концепції “неочевидної соціології”, суть якої полягає у визнанні рівноцінності раціональних та ірраціональних засад соціологічних знань. “Неочевидна соціологія” — це соціологія нерационального. Суспільство будується, на його переконання, на більшою мірою емоційних процесах, котрі встановлюють соціальні зв'язки між спільнотами людей. Між ними завжди можливий конфлікт за одночасної консолідаційної дії всередині групи. Солідарність продукує почуття групової єдності. Як пише Р.Колінз, для соціологів конфлікти і солідарність — це два боки однієї медалі. Групи мають найбільшу внутрішню солідарність, коли мобілізуються проти зовнішнього ворога. Отже, конфлікт веде до солідарності, принаймні в деяких групах.

Ключові слова: *конфлікт, соціальний конфлікт, конфліктний потенціал, неочевидна соціологія, солідарність, ритуали*

Парадигма аналізу соціальної конфліктності переважно представлена макросоціологічними теоріями. Проблематику конфлікту розробляють на макрорівні в контексті великомасштабних теоретичних побудов, пов'язаних із завданнями пояснення соціокультурних змін у сучасному суспіль-

стві. Разом із тим проблематика конфлікту має суто прикладний характер. На неї є широкий попит застосовно до цілком конкретних ситуацій, в яких спостерігається зіткнення інтересів двох або більшого числа сторін. Ми можемо сказати, що для нашого суспільства характерне наростання конфліктності. Формулювання цілей таких досліджень передбачає насамперед вивчення сторін конфліктності. На відміну від цих панівних тенденцій, Р.Колінз звертається на теоретичному рівні до мікрорівня соціальної реальності, досліджуючи, що відбувається в разі міжособистісної взаємодії, коли виникає конфліктна ситуація.

Тут він використовує концептуальні ідеї та положення послідовників символічного інтеракціонізму І.Гофмана та Г.Гарфінкеля, хоча основні їхні наукові інтереси далекі від конфліктологічної традиції. Р.Колінз відштовхується від засадничого принципу витлумачення процесів взаємодії, який полягає у розкритті прихованих наслідків обміну ресурсами та утворюваних за умов нерівного обміну ритуалів у контексті зусиль, спрямованих на зменшення напруженості, що виникає у такій ситуації. В теорії обміну конфліктні аспекти завжди залишалися в затінку, тоді як, на думку Р.Колінза, нерівність обмінних ресурсів неминуче породжує конфліктний потенціал взаємодії. Рухаючись від мікроаналізу таких обмінних стосунків, він виходить на макрорівень соціальних процесів навколо проблем стратифікації, функціонування організацій, держави аж до рівня геополітики. Рухаючись у річищі веберіанської традиції багатofакторності, Р.Колінз застосовує конфліктний підхід до таких сфер, як діяльність наукових організацій, політичних партій, військових операцій, класових культур тощо.

Макроаналізу таких “соціальних структур” має передувати аналіз мікропроцесів у межах “ланцюгів ритуальної взаємодії” [Terner, 1991: p. 228–231]. Макроструктурні концепції, за Р.Колінзом, значною мірою є метафоричними, тоді як мікропроцеси в соціумі більш придатні для безпосереднього вивчення і пояснення. Він звертається з цього приводу до аналогії спостереження за людьми з літака: картина відкривається достовірна, але без кольорів, деталей, які надають їй певного сенсу [Collins, 1975: p. 56].

Методологічні засади Колінзового підходу до соціальних конфліктів розкриваються в його концепції “неочевидної соціології” (див.: [Collins, 2004a; Коллінз, 2004]). Суть цієї концепції полягає у визнанні рівноцінності раціональних та ірраціональних засад соціологічних знань. “Неочевидна соціологія” — це соціологія нераціонального. На його переконання, суспільство будується на більшою мірою емоційних процесах, котрі встановлюють соціальні зв’язки між спільнотами людей. І тут завжди можливий конфлікт між ними за одночасного консолідувального ефекту всередині групи. Солідарність продукує почуття групової єдності. Зразковим прикладом може бути релігія, де через механізми відповідних ритуалів формується спільність. Але тут у підґрунті ми маємо, підкреслює Р.Колінз, не раціональність, а ірраціональні відчуття. “Неочевидна соціологія” покликана розширити наші знання про суспільне життя, де далеко не завжди бере гору “здоровий глузд”. Саме існування соціальних конфліктів виступає переконливим доказом сумнівів у “всеосяжній силі раціональності”.

Власне, повсюдна наявність конфліктних відносин, їх поширеність свідчать про відсутність такої “всеосяжної сили раціональності”, на яку так поклалися засновники соціології. Так, класичними вважаються міркування М.Вебера про бюрократію, коли “високо раціоналізована організація” обертається в абсолютно неефективну організацію. У тому ж дусі слід тлумачити і приклади неочікуваних ірраціональних наслідків раціональних процедур. З іншого боку, К.Маркс писав про те, що гонитва за прибутком не бере до уваги суто людські, нематеріальні цінності; у цьому, власне, виявляється антигуманна сутність капіталізму, тобто функціональна раціональність капіталізму обертається проти ірраціональної природи людини. Взагалі в Р.Колінза простежується прагнення синтезувати ідеї К.Маркса, М.Вебера та Е.Дюркгайма стосовно балансу раціонального й ірраціонального, матеріального й духовного в соціальних явищах [Collins, 2004b].

Для обґрунтування своїх висновків Р.Колінз залучає концепцію “соціології Бога” [Collins, 2004a: р. 431–439]. Розвиваючи думки Е.Дюркгайма щодо соціології релігії та походження суспільності, він пише, що коли власне суспільство можливе лише на нераціональних засадах, тоді слід визнати, що навіть наша сьогodнішня спрямована на самопізнання раціональна думка має народжуватися на ґрунті якихось нераціональних процесів. Це допомагає зрозуміти теорію соціальних ритуалів. Витлумачуючи природу “народження” богів, соціологи відкрили сенс ритуалів і символів, без яких неможливе існування будь-якого роду груп і які є основою всіх релігій. Слідом за Е.Дюркгаймом Р.Колінз стверджує, що бог — це символ суспільства, це та реальність, якій приписується характер божества. Тобто зовні нас існує щось могутнє, що визначає наше життя. Інакше кажучи: “Суспільство постійно присутнє і поза нами, і всередині нашої свідомості”, — пише він [Collins, 2004a: р. 439]. Позаяк релігія символічно відтворює головні реалії суспільства, вона завжди залишає місце для конфліктів у своїй системі символів. Суспільство ніколи не буває цілком єдиним, тому й релігія має відтворювати існування богів, що конкурують, злих духів, дияволів тощо. Символізм релігій відбиває реалії соціального світу.

Як пише Р.Колінз, для соціологів конфлікти і солідарність — це два боки однієї медалі. Групи мають найбільшу внутрішню солідарність, коли мобілізуються проти зовнішнього ворога. Отже, конфлікт веде до солідарності, принаймні в деяких групах. Постає питання: чому завжди існує ціла низка різних груп, що конкурують? Це — економічні групи та групи зайнятості, расові та етнічні групи, родини, політичні партії, соціальні рухи тощо. Відповідь важко знайти на підставі однієї соціологічної теорії. Тим паче не можна виходити суто із раціональних розрахунків. Групи утворюються зовсім не за К.Марксом, який вважав, що це відбувається, коли люди усвідомлюють свої спільні (матеріальні) інтереси. Насправді ж усвідомлення інтересів — це те, що лежить на поверхні речей. Під зовнішнім шаром лежить сильна емоція, відчуття групи людей стосовно своєї схожості та спільної належності. Тобто набувають великого значення саме моральні почуття, котрі об’єднують людей у групи, а тим, що продукує ці почуття, є *соціальні ритуали*.

Соціальні ритуали проникають в усі куточки соціального життя. Як доводить соціолог, соціальні спільноти засновуються не просто на раціональному виборі, а на субраціональних почуттях. “Для тих індивідів у сучасному суспільстві, чий соціальний досвід складається з величезного розмаїття різних зв’язків у широкому діапазоні мережі знайомств, ритуали взаємодії набувають зовсім іншої форми” [Collins, 2004a: р. 461], проте вони залишаються ритуалами, різновидами “секуляризованої релігії”. Р.Колінз також пише, що “існують ритуали гармонії, рівно як і ритуали конфлікту” [Collins, 2004a: р. 463].

Звідси випливає, що розроблення і застосування теорії ритуалів може багато дати для розуміння різнобарвності соціального життя. Це важлива складова “неочевидної соціології”, яку її фундатор прагне розвивати, і оригінальний внесок у сучасну теорію соціальних конфліктів.

Провідний аналітик розвитку історії соціологічної думки Дж.Тернер називає концепцію Р.Колінза “обмінною теорією конфлікту”, де ключовими є дві складові конфліктних взаємин: обмін ресурсами і використання ритуалів. Ідеться про те, що за умов нерівного обміну ресурсами люди звертаються до певних ритуалів, що допомагають зменшити напруження, яке виникає у цьому процесі. Залучення положень теорії “соціального обміну” та мікрорівневий підхід конфліктологічної концепції Р.Колінза, на думку Дж.Тернера, висунули його в перший ряд сучасних теоретиків соціального конфлікту [Terner, 1991: р. 228–253]. Загальні міркування Р.Колінза про обмінні та ритуальні основи соціальної структури та сумніви щодо наслідків впливу макровимірів на взаємодію викладено у більш ранніх його працях. У “Соціології конфлікту” [Collins, 1975] Р.Колінз запропонував послідовні кроки для створення більш загальної соціальної теорії. По-перше, слід дослідити типові ситуації з реального життя, в яких люди пізнають одне одного. По-друге, треба зосередитися на суттєвих домовленостях, які впливають на взаємодію фізичного виміру ситуації, засобів і способів спілкування, доступних інструментів, спорядження й матеріалів. По-третє, належить оцінити доступні ресурси, що люди привносять у перебігу зустрічей, використовують або отримують. По-четверте, слід обмірковувати гіпотетичні припущення щодо тих, хто має ресурси і відповідні переваги, і тих, хто не має ресурсів і шукає кращих можливостей, на які можна сподіватися в даній ситуації, і щодо стабільності та змін, пояснюваних у термінах розподілу ресурсів. По-п’яте, належить припустити, що культурні символи (ідеали, переконання, норми, цінності тощо) зазвичай представляють інтереси тих сторін, які мають ресурси, і мають надавати ваги їхнім поглядам. По-шосте, слід шукати спільне і споріднене в окремих випадках, щоб висновувати більш абстрактні судження з емпіричних особливостей ситуації.

На думку Дж.Тернера [Terner, 1991], праці Р.Колінза є одним з найбільших творчих здобутків соціальної теорії. Р.Колінз уникає надмірностей релятивізму і соліпсизму. Його сила — у готовності до теоретизування; він ладен теоретизувати про широкий діапазон явищ у їхніх суспільних проявах на підставі обмеженого числа основних засадових положень. Таким чином, він досягає аналітичної широти без побудови надмірно складних концептуальних схем.

Субстанційність теоретичного підходу Р.Колінза відображає творче начало. Він прагнув осмислити природу мікрорізноманітності і зрозуміти, як вона виробляє і відтворює макроструктури, які, своєю чергою, впливають на мікрорівень. Він робить наголос, може, й занадто полемічно, на мікроосновах соціальної реальності, але його концептуалізація мікросфери під кутом зору обміну і ритуалу з використанням ресурсів у своїх інтересах і макросфери під кутом зору ланцюжка зустрічей, узятих у часі та просторі, є корисним способом бачення соціального світу. Є також деякі проблеми із застосуванням такого підходу. По-перше, незважаючи на його твердження, що наявні соціальні теорії є радше метафоричними у концепціях структури, його власні формулювання є також досить розпливчастими й метафористичними. Він рідко чітко визначає свої поняття, що часто заважає збагнути навіть такі центральні поняття, як ресурси, влада, примус, власність, багатство, переговори, ритуали й т. ін. власне у його розумінні. Проблема полягає і в тому, що коли Р.Колінз розглядає конфлікти в термінах соціології, йому бракує дедуктивної строгості суджень. Є дуже багато пропозицій, які “перекривають” одна одну. Звісно, можна стверджувати, що на ранніх етапах побудови теорії така дедуктивна точність неможлива ба й небажана. Проте коли зрозумілість поступається місцем теоретичній елегантності й точності, це, очевидно, не є виправданим. Тож, зрештою, Р.Колінз мусить сформулювати певні теореми, щоб повною мірою реалізувати потенціал свого підходу.

Не менш важливо, що праці Р.Колінза сповнені творчими прозріннями. Він черпає ідеї з різних інтелектуальних традицій і поєднує їх зі своїми ідеями, і результати стимулюють подальший пошук.

Проте основний **висновок** однозначний: корені соціальних конфліктів не можуть отримати вичерпного раціонального тлумачення, а солідарність ґрунтується на відчуттях і символах, які є переважно ірраціональними. Тобто людські об'єднання формуються радше не “усвідомленням спільних інтересів”; а під цим поверхневим шаром приховані почуття й емоції, чуття групової спорідненості та спільної належності. Зокрема, релігія є прикладом такого культивування відчуття групового зв'язку. Церковні ритуали можна розглядати як “ключові цеглини” цієї конструкції. Такого роду ритуали, наголошує Р.Колінз, стають соціальними механізмами, які створюють групи та скріплюють їх соціально значимими символами. Спільні відчуття і символи, котрі є ірраціональними за своєю природою, становлять основу соціальної солідарності, формують спільноту.

Джерела

Коллінз Р. Четыре социологических традиции / Рэндалл Коллинз ; пер. с англ. Вадима Россмана. — М. : Территория будущего (“Университетская библиотека Александра Погорельского”), 2009. — 320 с.

Коллінз Р. Социологическая проничательность: Введение в неочевидную социологию / Р. Коллинз / Личностно-ориентированная социология / пер. В.Ф. Анурина. — М. : Академ. проект, 2004. — 608 с.

Berlin I. Karl Marx : His Life and Environment. — N.Y. : Oxford University Press, 1963. — 253 p.

Collins R. Conflict Sociology: Toward an Explanatory Science / R. Collins. — N.Y., 1975. — P. 56.

Collins R. Interaction Ritual Chains / R. Collins. — Princeton : Princeton University Press, 2004.

Collins R. Łącuchy rytuałów interakcyjnych / R. Collins. — Kraków : Novus, 2009.

Collins R. Sociological Insight: An Introduction to Non-Obvious Sociology / R. Collins. — 2004. — P. 431–439.

Turner J. The Structure of Sociological Theory / Turner J. — 5ed. — Wadsworth Pub., 1991. — P. 228–231.